

فصلنامه علمی رهیافت های نوین در مطالعات اسلامی

License Number: ۸۵۶۲۵ Article Cod: Y۲N۴A۶۴۰۲۴ ISSN-P: ۲۶۷۶-۶۴۴۲

راهکارهای شناختی افزایش امید (امید آفرینی) در قرآن کریم با تکیه بر اندیشه های آیت الله جوادی آملی

(تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۵/۱۵، تاریخ تصویب ۱۳۹۹/۰۹/۱۲)

دکتر حسین جلائی نوبری^۱

چکیده

هدف از مطالعه حاضر بررسی یکی از راههای شناختی امید آفرینی در قرآن کریم می باشد و در این نوشتار از اندیشه های متفکر بزرگ اسلام، آیت الله جوادی آملی استفاده شده است. امید در قرآن حالت نفسانی است که فرد امیدوار را به تلاش جدی و می دارد. انسان امیدوار در دنیا از زندگی سالم، و در آخرت از نعمت های فراوان الهی بهره مند می گردد. با بررسی های انجام شده کتابهایی در این خصوص به رشته ی تحریر در آمده ولی در هیچ یک از آنها راهکارهای شناختی افزایش امید آن هم با محوریت اندیشه های آیت الله جوادی آملی سخن به میان نیامده است بر همین اساس نوشتار حاضر درصدد تبیین راهکارهای شناختی امید آفرینی در قرآن کریم با تکیه بر اندیشه های آیت الله جوادی آملی بوده است. از بررسی های به عمل آمده چنین حاصل شد که مسائل اعتقادی نه تنها سبب تقویت امید می شود بلکه منشأ پیدایش آن می باشد ایمان به اصول اعتقادی انسان را از حالت پوچی و بی تفاوتی خارج می کند و به زندگی معنا می بخشد در این نوشتار از روش کتابخانه ای بهره گرفته ایم.

واژگان کلیدی: امید، جوادی آملی، راهکار، راهکار شناختی

^۱ - دانشیار، گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تبریز، ایران، عضو شورای پژوهشی مرکز توسعه پژوهش های بین

رشته ای معارف اسلامی و علوم سلامت منطقه ۲ کشور nobarih@tbzmed.ac.ir

مقدمه

این مقاله در پی پاسخ به این سؤال اصلی یعنی راهکارهای شناختی افزایش امید در قرآن کریم با تکیه بر اندیشه‌های آیت الله جوادی می‌باشد:

یکی از موضوعات مهم در زندگی هر انسانی امید است، چرا که انسان با ایمان معتقد است خداوند سرمنشأ همه هستی و منبع تمام نعمت‌ها می‌باشد. امید تا آن اندازه در اسلام مهم شمرده شده است که پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید: امید رحمت خدا برای امت من است و اگر امید نباشد هیچ مادری فرزندش را شیر نمی‌دهد و هیچ درختی اقدام به غرس درخت نمی‌کند.^۱ در قرآن کریم نیز گزاره‌هایی وجود دارد که اندیشه‌ها و انتظارات انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد یکی از آن گزاره‌ها اصول اعتقادی است که انسان را از حالت پوچی و بی‌تفاوتی در می‌آورد و به زندگی معنا می‌بخشد. با بررسی‌های انجام شده کتاب‌هایی در این زمینه با عنوان «امید در قرآن و کتاب مقدس» نوشته محمد هاشم نعمت‌اللهی و کتاب «امید در زندگی از منظر قرآن کریم» نوشته «علی اکبر مؤمنی» و مقاله‌ای نیز با عنوان «جایگاه و نقش امید آفرینی در زندگی با تأکید بر آموزه‌های قرآنی و دینی» نوشته محمدحسین مردانی نوکنده و هم چنین پایان‌نامه‌ای با عنوان «تحلیل مفهوم امید از منظر قرآن و روانشناسی» نوشته زهرا محققیان وجود دارد. در آثار ذکر شده بیشتر بر جایگاه امید پرداخته شده است ولی در این تحقیق راهکارهای افزایش امید در قرآن بررسی شده و همچنین محور اصلی این تحقیق بر اندیشه‌های آیت الله جوادی آملی بنا شده است.

بخش اول: کلیات و مفهوم شناسی

در مقاله حاضر از مفاهیم کلیدی مثل امید، جوادی آملی، راهکار، راهکار شناختی، استفاده شده است که به بررسی هر یک از آنها می‌پردازیم.

بند اول: امید

در لغت به معنای آرزو، رجاء، چشم داشت، انتظار، و به معنای اعتماد و استواری^۱، اشتیاق با تمایل به روی دادن با انجام امری همراه با ارزیابی تحقق آن، توقع و انتظار روی دادن امری خوش آیند، آنچه یا آنکه باعث خشنودی و پشت گرمی است، تکیه‌گاه، محل پناه آمده است. در مقابل امید، ب‌أس، ناامیدی و بیم داشتن می‌باشد.^۲ منظور ما از امید، امید داشتن است یعنی افکار مثبت، باورهای مثبت، عوامل مثبت و گرایش‌های رفتاری که سازگار با افکار، باورها و عواطف می‌باشد.

بند دوم: جوادی آملی

عبدالله جوادی آملی معروف به آیت الله جوادی آملی (زاده‌ی ۱۳۱۲، آمل)^۳ فقیه، فیلسوف، عارف، مفسر قرآن و عضو جامعه مدرسین و از مراجع تقلید شیعه و ایرانی است. وی سابقه‌ی عضویت مجلس خبرگان قانون اساسی، جامعه‌ی مدرسین،^۴ مجلس خبرگان رهبری و شورای عالی قضایی را داشته و سال‌ها یکی از امامان جمعه موقت قم بوده است. تحصیل، جوادی آملی پس از پایان ششم ابتدایی، در سال ۱۳۲۵ وارد حوزه علمیه آمل شد. در آنجا ادبیات، شرح لمعه، قوانین، شرایع، امالی شیخ صدوق و سایر کتب سطح را از استادانی چون ابوالقاسم فرسیو، محمد غروی، عزیز الله طبرسی، آقا ضیاء آملی، احمد اعتمادی، ابوالقاسم رجایی، شعبان نوری و پدرش میرزا ابوالحسن جوادی آموخت. پس از آن به حوزه علمیه مشهد رفت ولی در آنجا ماندگار نشد.^۵

^۱ - معین، فرهنگ فارسی ج ۱، ص ۲۵۶، واژه امید.

^۲ - اکبری، همکاران فرهنگ بزرگ سخن، ج ۱ تهران، مهارت ص ۵۷۲، ص ۵۷۳، واژه امید، دهخدا علی اکبر، لغت نامه.

^۳ - ج ۸، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲، ص ۲۲۲، واژه امید.

^۴ - www.jameehmodarresin.org) سایت مهرنیوز، زندگی نامه آیت الله جوادی آملی (۱۳۹۸/۹/۵).

^۴ - همان.

^۵ - همان.

در سال ۱۳۲۹ به تهران رفت و با راهنمایی محمدتقی آملی، تحصیلات خود را در مدرسه‌ی مروی ادامه داد. در آنجا رسائل و مکاسب را از اسماعیل جابلقی، سید عباس فشارکی و محمدرضا محقق قرار گرفت، و از دروس هیئت، طبیعیات، اشارات، بخش‌هایی از اسفار و شرح منظومه، بخش‌های الهیات و عرفان اشارات و مبحث نفس اسفار را از مهدی الهی قمشه‌ای استفاده و شرح فصوص الحکم را از فاضل تونی و درس خارج فقه و اصول را از محمدتقی آملی آموخت. در سال ۱۳۳۴ با تشویق محمدتقی آملی، برای تکمیل تحصیلات به حوزه علمیه قم کوچ کرد در آنجا مدتی از درس خارج فقه سیدحسین طباطبایی، بروجردی استفاده کرد و بیش از دوازده سال در درس خارج فقه محقق داماد حضور یافت. همچنین حدود پنج سال در درس خارج میرزا هاشم آملی شرکت کرد. از همان ابتدای ورود به قم، رابطه علمی خود را با فیلسوف و مفسر قرآن، سید محمدحسین طباطبایی آغاز کرد که این ارتباط تا پایان عمر وی ادامه یافت. برخی از دروسی که از او آموخت، عبارت است از بخش‌های نفس و معاد اسفار، درس خارج اسفار، الهیات و برهان شفا، تمهید القواعد، علم حدیث، تفسیر قرآن کریم، شرح اشعار حافظ، تطبیق فلسفه شرق و غرب و بررسی فلسفه‌های مادی. جوادی آملی در طی نیم قرن اخیر به تدریس فقه، اصول، تفسیر، فلسفه و عرفان اشتغال داشته، چندین هزار شاگرد پرورش داده است که برخی از آنان در حال حاضر از شخصیت‌های سیاسی و علمی ایران و برخی کشورهای اسلامی هستند. ایشان تألیفات زیادی در زمینه‌های مختلف دارند از جمله آنها میتوان در زمینه‌ی، تفسیر ترتیبی و موضوعی قرآن کریم، عترت و عرفان، فلسفه، کلام جدید و قدیم، فقه، حقوق اجتماعی معارف و ... برشمرد. در تحقیق حاضر از کتاب تفاسیر ایشان بهره گرفته شده است.

بند سوم: راهکار

راه در لغت به معنای روش، طرز، طور، عمل، اسلوب، سبک، شیوه، طریقه آمده است.^۱

^۱ - دهخدا، ج ۲۶، تهران، موسسه لغت نامه دهخدا، ص ۲۳۱، ذیل واژه‌ی شیوه.

روش معادل "متد" که از واژه یونانی "متا" به معنی در طول و "اودوس" یعنی "راه" گرفته شده است و مفهوم آن "در پیش گرفتن راهی" برای رسیدن به هدف مقصودی با نظم متوالی خاص است.^۱

راهکار در اصطلاح: گاه معنایی متفاوت با آن دارد و راهکار را جزئی از روس می‌داند، بنابراین نمونه‌های رفتاری که عمل به آن‌ها موجب تحقق طرح‌های راهبری آموزشی (روش‌ها) می‌شود را راهکارها می‌نامند.^۲ البته برخی به جای "راهکارها" از "شیوه و روش" استفاده کرده‌اند و اجزای روش‌ها، یا روش‌های کوچک‌تری را که در درون روش‌های بزرگ و کلی به کار گرفته می‌شود با اصطلاح فنون بیان کرده‌اند.

بند چهارم: راهکار شناختی امید آفرینی

هر نوع رفتار انسانی که با قصد انجام می‌شود از یک طرف بر روش‌های اندیشیدن فرد بستگی دارد و از طرف دیگر، تحت تاثیر انتظارات، توقعات و امیدها قرار می‌گیرد به عبارت دیگر غالباً آن گونه که می‌اندیشیم، امیدواریم و انتظار تحقق عملی را در سر می‌پرورانیم رفتار می‌کنیم در قرآن کریم گزاره‌هایی وجود دارند که اندیشه‌ها و انتظارات انسان را تحت تاثیر قرار می‌دهد یکی از آن گزاره‌ها اصول اعتقادی است، اصول اعتقادی تأثیرات شگرفی روی انسان می‌گذارد از جمله اینکه امید می‌آفریند و انسان‌ها را از حالت پوچی و بی-تفاوتی خارج می‌کند و به زندگی معنا می‌بخشد بنابراین در قرآن کریم یکی از راه‌های شناختی امید آفرینی، باورهای سه گانه ی اعتقادی یعنی توحید، نبوت و معاد است.^۳ اهمیت مسائل اعتقادی (توحید، نبوت، معاد) در «قرآن کریم» از نگاه «آیت‌الله جوادی آملی»: قرآن کریم به سه مسئله ریشه‌ای و اعتقادی بیشتر از سایر مسائل می‌پردازد و چنین بیان می‌کند که نظام هستی را مبدئی است که جهان از آنجا شروع شده؛ و معادی است که سرانجام حرکت

^۱ - سروش، علم شناسی فلسفی، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ص ۱۶۵.

^۲ - کاظمی، روشها و فنون تدریس: با تاکید بر کاربرد در مدارس ایران، تهران، جهاد دانشگاهی، ص ۳۰.

^۳ - (<http://rcb.ir>)؛ از مقاله حمیداله شریفی، راه های امید آفرینی در قرآن و موانع آن، ۱۳۹۸/۹/۴.

جهان به آن سمت منتهی می‌شود، و مسیری است، یعنی رسالت که راه واصل بین آغاز و انجام است و تمامی معارف دین بدون واسطه یا با واسطه به همین سه بخش برمیگردد، آغاز توحید است و انجام و مسیر، رسالت، به حضرت علی (ع) منسوب است. که در سخنی کوتاه، اهمیت و فراگیر بودن این سه مسئله را چنین بیان می‌دارد: «رَحِمَ اللهُ مَنْ عَرَفَ مِنْ أَيْنَ وَفَى أَيْنَ وَإِلَى أَيْنَ» از رحمت الهی کسی برخوردار است که بداند از کجا آمده، در کجا هست، و به کجا خواهد رفت، مبدأ جهان یعنی خداوند را بشناسد و به منتهای آن، یعنی معاد علم پیدا کند و راه و خطی را که از مبدأ حرکت می‌کند و به معاد می‌رسد بفهمد، چون هر علمی انسان را به سعادت ابد نمی‌رساند و علم نافع خصیصه‌ای دارد که در علوم دیگر یافت نمی‌شود کسی که در این سه مسأله فراگیر بیندیشد و آن‌ها را باور کند، از رحمت خاص خدا برخوردار است.^۱

بند پنجم: راهکارهای افزایش امید

در قرآن کریم گزاره‌هایی وجود دارد که اندیشه‌ها و انتظارات انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. یکی از آن گزاره‌ها اصول اعتقادی است. تأثیرات شگرفی روی انسان می‌گذارد و از جمله اینکه امید می‌آفریند و انسان‌ها را از حالت پوچی و بی‌تفاوتی خارج می‌کند و به زندگی معنا می‌بخشید. بنابراین در قرآن کریم یکی از راه‌های شناختی امید آفرینی، باورهای سه گانه - ی اعتقادی یعنی توحید، نبوت و معاد است. «قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا»^۲

تحلیل آیه: یکی از شیوه‌های بیانی قرآن این است که به صرف ارائه یک سری کلیات بسنده نکرده و در راستای هدف هدایتی خود، مصادیق قواعد و کلیات را نیاز بیان دارد.^۳ در این آیه مبارکه سه موضوع اعتقادی یعنی توحید، نبوت، معاد همراه با عمل صالح بیان فرموده است در این آیه اصول سه گانه دین را که توحید و نبوت و معاد است جمع کرده

^۱ - جوادی آملی، کتاب توحید در قرآن، اعتقاد عالمانه به توحید، ص ۲۳.

^۲ - کهف: ۱۱۰.

^۳ - جوادی آملی، تسنیم، مرکز نشر اسراء، ج ۱، ص ۵۰.

جمله «أَنْمَأَ إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ» مسئله توحید و جمله «إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ» مسئله نبوت و جمله «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ» مسأله معاد را معترض است.^۱

بخش دوم: راهکارهای اعتقادی (معرفتی) قرآن کریم برای افزایش امید

مقصود از راهکارهای اعتقادی، روش‌های شناختی برای افزایش و تقویت امید در آدمی است که به دیدگاه و اعتقاد فرد نسبت به هستی، آغاز و فرجام جهان و نقش انبیا و اولیای الهی می‌پردازد.

بند اول: اعتقاد به توحید و یگانه بودن خداوند

اعتقاد به توحید و یگانه بودن خداوند، موجب می‌شود بجای آنکه انسان پیوسته به عوامل متعدد مؤثر در زندگی خویش بیندیشد و از آن‌ها بیم به دل راه داده و یا به آن‌ها امید ببندد به مرجه و ملجأی واحد چشم بدوزد^۲، کمترین تأثیر چنین نگرشی، انسجام و تعادل بین شناخت‌ها، عواطف و اعمال در بسیاری از بخش‌های زندگی است. به دیگر بیان، توحید و یگانه پرستی است که عناصر نفس و روان آدمی را همسبستگی بخشیده و روند قوای فکری او را برای دریافت و شناخت به طرف یک منبع، متحد و هماهنگ می‌سازد و از این رهگذر، یک اثر ترکیبی سازنده در شخصیت انسان بارور می‌گرداند. به عکس، تعدد آلهه و شرک و یا به عبارت دیگر تعدد منابع ترس و نفع و ضرر، منجر به تشّت و از هم پاشیدگی روان شناسی و تفرق و تقسیم قدرت آگاهی او به جهان متعدّد می‌شود.^۳ آیت الله جوادی آملی می‌فرماید: وقتی توحید در جان انسان رسوخ کند بسته به مراتب آن او را دارد. از این رو غمگین و وحشت زده نیست و قهرأ هیچ چیز نمی‌تواند موجب دلهره و یأس او شود چون معتقد به مبدئی است که اول و آخر نظام هستی است. «الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ

^۱ - طباطبایی، تفسیرالمیزان، محمدباقر موسوی همدانی، جامعه مدرسین قم، ج ۱۳، ص ۵۵۷.

^۲ - توبه: ۱۱۸.

^۳ - یوسف: ۳۹.

تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ^۱، همان کسانی که ایمان آورده‌اند و دل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌گیرد آگاه باش که باد خدا دلها آرامش می‌یابد. توحید و ایمان به خدا با اطمینان دل ملازم‌اند، یعنی وقتی انسان موحد واقعی است که با یاد خدا به آرامش راه یابد، پس اثر توحید اطمینان و آرامش دل است. انسان، همتی جز تحصیل سعادت و خوفی جز ترس و شقاوت و نعمت ندارد و زمام سعادت و خیر به دست خداست و ایمان، به خداوند انسان را به ایمنی می‌رساند.^۲ به دیگر بیان امید در راستای تکامل انسان است و تکامل انسان در قرآن به سوی خلیفه الله «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً»^۳ و مظهر تجلی اسمای الهی است از این رو، امید نیز در راستای تجلی صفات الهی نهاده شده در وجود بشر می‌باشد و آدمی بوسیله‌ی توحید می‌تواند از آشفتگی‌های روانی و نابسامانی‌های فکری رهایی یابد.

بند دوم: اعتقاد به نبوت و تأثیر آن در افزایش امید

بشر برای داشتن زندگی سالم در این دنیا، به فرستادگانی از جانب خالق یکتا نیازمند است و امید به حیات اخروی نیز از همین گذر میسر است به طور کلی انبیا و ادیان الهی می‌توانند نوید بخش امید به آینده در سایه ایمان، پرهیزگاری، تزکیه روح و جسم و عمل صالح باشند تنها ایشانند که می‌توانند به مؤمنان نوید آینده‌ای روشن در پرتو ایمان به خداوند بدهند.^۴

الف) انبیا و اولیای الهی بهترین الگوی امیدواران

امید در راستای تجلی اسمای الهی که این تجلی طبق آیات قرآن کریم، از مسیر نبوت و ولایت الهی صورت می‌گیرد به دیگر بیان از آن رو که انسان مظهر خلیفه الله است، این آموزه در پرتو رهنمودهای انبیا به آدمی القا می‌گردد: «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ»^۵

^۱ - رعد: آیه ۲۸.

^۲ - جواد آملی، توحید در قرآن، بخش دوم، مراتب توحید، موحدان در قرآن-۲، امان و آرامش، ص ۵۶۳.

^۳ - بقره: ۳۰.

^۴ - پرچم، محققان، بررسی تطبیقی راه کارهای ایجاد و افزایش امید از دیدگاه قرآن و روان‌شناسی مثبت‌نگر، ۱۳۹۰.

^۵ - بقره: ۳۱.

از این رو اعتقاد به نبوت انبیا و اولیای الهی به آدمی این امید را بشارت می‌دهد که می‌تواند با پیروی از الگوهای بشری و به خصوص از طریق اسوهی حسنه، به طور کامل مظهر اسماء و تجلی صفات پروردگاری قرار گیرد و به امید حقیقی خویش راه یابد.

«لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»^۱، پس بر کسی که مدعی امید حقیقی است، واجب است از فرستادگان او پیروی کند تا این پیروی‌اش به امید راستین منتهی شود. «فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ»^۲ و تنها در این صورت است که امید به آینده، امیدی واقعی و سرشار از حقیقت جلوه می‌کند و آدمی می‌تواند از توابع آن که همان دوری از انواع گناهان است و نتیجه‌ای جز پشیمانی، ناامیدی و نگرانی ندارد، مصون ماند «ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأُمْرِ.....»^۳

بعد از انبیا نیز، آدمی به پیروی از امامان و ائمه معصوم علیهم السلام که حضوری نبی گونه‌اند، دارند سفارش شده که این پیروی از امام علی (علیه السلام) آغاز و به وجود مبارک امام زمان (عج) و آشنایی با سیره و رفتار او، بی‌تردید معبر و گذرگاه از جاهلیت به سوی حیاتی معقول و باوری امیدبخش است و هیچ‌گاه نخواهد گذاشت بارقه امید، امید دل‌های شیعیان خاموش گردد.

ب) تأثیر انتظار فرج و امید به آینده در روحیه و زندگی منتظران از نگاه آیت الله جوادی آملی

آیت الله جوادی آملی گفت: انتظار فرج در انسان منتظر امید به آینده ایجاد خواهد کرد و همین امید نقش بزرگی در سعی و کوشش ایفا می‌کند. انتظار فرج از آن رو مورد تأکید و توصیه اهل بیت (علیهم السلام) قرار گرفته است که در انسان منتظر امید به آینده ایجاد خواهد کرد و همین امید نقش بزرگی در سعی و کوشش ایفا می‌کند. امیرمؤمنان و امام عارفان (علیها

^۱ - احزاب: ۲۱.

^۲ - آل عمران: ۳۱.

^۳ - جائیه: ۱۹-۱۸.

السلام) توصیه می‌فرمایند «که انتظار فرج و گشایش از جانب خدا داشته باشید و از رحمت او ناامید نباشید که محبوب‌ترین اعمال نزد خداوند عزوجل انتظار فرج و گشایش است و باز در همین زمینه سید ساجدان (ع) می‌فرمایند: «انتظار فرج داشتن خود از بزرگترین فرجهاست»

سرّش آن است که اگر اندیشه کسی این باشد که هیچ کوششی برای اصلاح امور ثمر ندارد و به نتیجه نمی‌رسد، انگیزه‌ای برای مبارزه با طاغوتیان و مقاومت در برابر دشواری‌ها نخواهد داشت.

اما اگر کسی به آینده امیدوار باشد و بداند که دیر یا زود حکومت زمین به صالحان خواهد رسید، امور جامعه اصلاح خواهد شد، حق به صاحبانش خواهد رسید ظلم و ستم و بیداد رخت خواهد بست و برای رسیدن به چنان جامعه‌ای نه تنها خودسازی خواهد کرد بلکه تلاش می‌کند با دگرسازی زمینه تشکیل آن دولت کریمه را فراهم کند.^۱

انتظار یا امید به آینده، همزاد انسان است و اگر امید به آینده را از او بگیرند، سرنوشتی جز سکون، رکود، مرگ و تباهی نخواهد داشت از همین روست که در کلام نورانی پیامبر گرامی اسلام (ص) آمده است: «الامل رحمةٌ لأمتی ولولا الأمل ما رَضَعَتْ والدَةُ وکَلَدَها ولا غَرَسَ غارسٌ شَجَرًا»^۲ امید برای امت من مایه رحمت است و اگر امید نبود هیچ مادری فرزندش را شیر نمیداد و هیچ باغبانی درختی نمی‌کاشت. حکایت شده است که روزی حضرت عیسی (ع) نشسته بود و پیرمردی با بیل زمینی را شیار می‌کرد. عیسی (ع) فرمود: بار خدایا! امید (آرزو) را از او بگیر، آن پیرمرد دردم بیل را به کناری انداخت و دراز کشید. ساعتی گذشت و عیسی گفت: بار خدایا امید را به اون بازگردان آن پیر برخواست و شروع به کار کرد.^۳

۳-۱-۳. اعتقاد به معاد و تأثیر آن در افزایش امید

^۱ - www.ourpresident.ir) سایت خبرگزاری مهرنوز، سخنرانی آیت الله جوادی آملی (۱۳۹۸/۹/۵).

^۲ - مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۷، ص ۱۷۳، ح ۸.

^۳ - تنبیه الخواطر، ج ۱ ص ۲۷۲، به نقل از محمد ری شهری، میزان الحکمة، ترجمه حمیدرضا شیخی ج ۱، ص ۱۸۴، ح

یکی از محوری‌ترین راه کارهای مقابله با فشارهای روانی و دستیابی به آرامش و افزایش روحیه امید و امیدواری به آینده، ایجاد نگرش مثبت نیست به مرگ و اعتقاد به معاد است. ایمان به معاد ریشه یأس‌ها و ناامیدی‌ها را که آفت جان انسان‌هاست می‌سوزاند و انسان را امیدوار می‌سازد که هیچ یک از اعمال نیک او از صفحه هستی پاک نمی‌شود و مصائب و ناکامی‌هایش در این دنیا، هیچ کدام بی‌پاسخ نخواهند ماند. شخص معتقد به معاد عقیده دارد که زندگی به این جهان ماده خلاصه نمی‌گردد بلکه انسان پس از مرگ، زندگی دیگری را در پیش دارد و در آنجا به بسیاری از خواسته‌ها و آرزوهای مناسب خود نایل می‌شود از نظر قرآن نیز حیات باقیه و زندگانی جاوید و سعادت ابدی در آخرت است، در آنجا آسایش، آرامش، امنیت مطلق وجود دارد، «لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ»^۱ در آنجا هیچ‌گونه کمبودی احساس نمی‌گردد و احساس محرومیتی هم، اگر انسان در این دنیا احساس می‌کند با یادآوری نعمت‌های عالم آخرت برطرف می‌گردد.

چرا که به شخص مؤمن، امیدوار است که در آن جهان از نعمت‌های الهی برخوردار می‌گردد. امید به آینده برای انسان موحد جلوه بهتر و صحیح‌تری دارد و حتی در برخی آیات قرآن، اعتقاد برابر امید معرفی شده است، آنجا که برای بیان اعتقاد به معاد از عبارت امید «معاد» استفاده می‌کند.^۲ چون انتظار روز رستاخیز، روز تعیین سرنوشت، قیامت و معاد مستقلاً از متعلقات امید شمرده‌اند. در سوره‌ی ممتحنه نیز می‌خوانیم: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»^۳

در آیه فوق که سخن از ابراهیم و همراهان او به عنوان پیشوای بزرگ و مورد احترام همه اقوام است. منظور از امید به خدا، امید به ثواب خدا در برابر ایمان به اوست و منظور از امید به

^۱- انعام: ۱۲۷

^۲- عنکبوت: ۳۶

^۳- ممتحنه: ۶

آخرت، امید به پاداش‌هایی است که خداوند وعده آن را به مؤمنان داده از این رو امید به آخرت کنایه است از ایمان به آخرت^۱.

بنابراین امید به آخرت در آیات قرآن کریم ایمان به آخرت معرفی شده است از این رو می‌توان گفت امید در بینش قرآن به معنای ایمان است و کسی که ایمان دارد امید به آخرت نیز دارد در چنین فردی ناامیدی هرگز نمی‌تواند نفوذ کند.^۱

بخش سوم: امید به زندگانی جاودان در جوار خداوند در پرتو شهادت

به طور کلی نگرش‌های آدمی در مورد مرگ متفاوت است این نگرش‌ها را می‌توان به صورت زیر به طور خلاصه بیان نمود:

۱- انکار کننده: اولین نگرش در مورد مرگ نگرش انکار کننده است که اجتناب مدار است بدین معنا که شخص نه تنها به مرگ اعتقاد ندارد، بلکه همواره آن را انکار می‌کند.

۲- پذیرنده: در این نگرش، مرگ به عنوان جزئی از زندگی است.

۳- مشتاقانه: طبق این نگرش، مُردن راه حلی برای حل تعارضات درونی (خودکشی) است.

۴- مبارزه جویانه: در این نگرش، فرد به دلایل مذهبی و اعتقادی به مبارزه با مرگ می‌رود، زیرا اعتقاد و باور به معاد چنان تحوّل عظیمی در روح و اندیشه انسان ایجاد می‌کند که نه تنها از فشار رهایی که در راه انجام مسئولیت‌ها بر او وارد می‌آید رنجی نمی‌برد، بلکه از آن استقبال می‌کند و همچون کوه در برابر حوادث می‌ایستد، در برابر بی‌عدالتی‌ها تسلیم نمی‌شود، چرا که مطمئن است کوچک‌ترین عمل نیک و بد، پاداش و کیفر دارد و بعد از مرگ به جهانی وسیع‌تر که خالی از هرگونه ظلم و ستم است، انتقال می‌یابد و از رحمت و الطاف پروردگار بهره‌مند می‌شود «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قَتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرَرِّقُونَ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَفَضْلِهِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ»^۲ و گناهان کوچکش به واسطه

^۱ - پرچم، محققان، نقش معاد در ایجاد و تحکیم امید آدمی، ۱۳۹۱.

^۲ - آل عمران - آیه ی ۱۷۱-۱۶۹

اجتناب و دوری از گناهان کبیره بخشوده شده و گناهان به وسیله توبه کامل و مورد قبول پروردگارش آمرزیده می‌شود و اگر موفق به چنین توبه‌های نشد تحمل گرفتاری‌ها و مصائب دنیا بار گناهانش را سبک می‌کند و در سختی‌های برزخ و مواقف آغازین رستاخیز، ناخالصی - هایش را میزداید و اگر بازهم از آلودگی‌های گناهان پاک نشد، به وسیله شفاعت که مظهر تجلی بزرگترین و فراگیرترین رحمت الهی در اولیای خدا به ویژه رسول اکرم (ص) و اهل بیت گرامش می‌باشد از عذاب دوزخ نجات خواهد یافت. برحسب روایات فراوان، مقام محمود نیز که در آیه ۷۹ سوره اسراء به رسول اکرم (ص) وعده داده شده، همین مقام شفاعت است.^۱ همچنین آیه ۵ در سوره ضحی نیز اشاره به آمرزش الهی دارد که به واسطه شفاعت آن حضرت، شامل حال کسانی که استحقاق دارند، میشوند.^۲ بنابراین بزرگ‌ترین و نهایی‌ترین امید مؤمنان گنهکار شفاعت است. کسانی که مرتکب جرایم سنگینی می‌شوند از یک سو گرفتار ناراحتی و جدان و از سوی دیگر گرفتار یأس از بخشودگی در پیشگاه خدا می‌گردند و چون راه بازگشت را به روی خود مسدود می‌یابند عملاً حاضر به هیچ گونه تجدید نظر نیستند و با توجه به تیرگی افق آینده در نظرشان، ممکن است دست به طغیان و سرکشی بیشتری بزنند و یک نوع آزادی عمل برای خود تحت این عنوان که رعایت مقررات برای آنها سودی ندارد، قائل شوند درست همانند بیماری که از بهبودی مأیوس شده و سد پرهیز را به کلی شکسته، چون آن را بی‌دلیل و فاقد تأثیر می‌داند. اما ایمان به شفاعت و امید به بهره‌مندی از آن، روزنه‌هایی به سوی روشنایی به روی انسان می‌گشاید امید به آمرزش آدمی را به کنترل خویش و تجدید نظر و حتی جبران گذشته تشویق می‌کند حس انتقام جویی در او تحریک نمی‌گردد و آرامش روانی به او امکان تبدیل شدن به یک عنصر سالم و صالح و در نهایت امیدوار می‌دهد.^۳ بنابراین اعتقاد به معاد نقش بسزایی در جهاد و مبارزه و افزایش روحیه مبارزه جویانه در آدمی دارد و اگر حس جهاد و مبارزه و شهادت‌طلبی در درون جامعه‌ها حکمفرما باشد، آن

^۱ - طباطبایی، تفسیر المیزان، محمدباقر موسوی همدانی، جامعه مدرسین قم، ۱۳/۷۵

^۲ - همان، ۲/۳۰۱

^۳ - همان

جامعه از گزند دشمنان محفوظ می‌ماند. اگر کسانی در چنگال آرزوهای دراز و هوای نفس گرفتار باشند، به هزاران بهانه متوسل می‌شوند تا از جهاد و جنگ بگریزد.^۱

حضرت علی (ع) هنگامی که سپاهیان را به جبهه حق علیه باطل دعوت میکرد، گروهی می‌گفتند: اکنون هوا سرد است، صبر کنید هوا گرم شود. گروهی دیگر می‌گفتند اکنون هوا گرم است و در تابستان جای جنگ و نبرد نیست. حضرت در جواب آنها فرمودند: کسی که با حرارت و بروود دنیا نمی‌تواند صبر کند، در برابر حرارت قیامت چگونه صبر میکند؟^۲

آنچه جنگهای پیامبر را به پیروزی رساند و آنچه حادثه کربلا را آفرید و آنچه هشت سال دفاع مقدس را در ایران به وجود آورد، امید، اعتقاد و ایمان به معاد بوده است.

شهید مطهری نیز از حالت روحی و روانی خاص تحت عنوان «نشاط شهادت» یاد می‌کند و منطق شهادت را سوختن و حل شدن در اجتماع برای احیای جامعه می‌داند.^۳

این نوع نگرش نسبت به مرگ در آیات قرآن نیز مورد ستایش قرار گرفته و خداوند در بسیاری از آیات، از راه‌های مختلف، همچون بر شمردن خصوصیات زندگانی اخروی شهیدان و مبارزان راه حق، به تشویق این افراد پرداخته است و بارها و بارها سفارش و توصیه میکند که شهیدان نمرده‌اند، بلکه نزد خداوند زنده‌اند و از نعمت‌های او در جوارش بهره می‌برند. آیات زیر به این حقیقت اشاره کرده‌اند.^۴

به طور کلی یکی از چیزهایی که در تمامی جنگ‌های دنیا وجود دارد، ترس از شکست و سختی‌های پس از آن و یا ترس از شکست و سختی‌های پس از آن و یا ترس از کشته شدن و مرگ است از این رو بحران روانی یک رزمنده قبل از ورود او به صحنه نبرد آغاز شده و تا زمانی که دارفانی را وداع گوید، ادامه خواهد داشت. سهمگین‌ترین صحنه‌ها و وقایع تلخ و

^۱ - توبه: ۸۱

^۲ - نهج البلاغه: خطبه ۲۷

^۳ - معتمدی: ۹۱

^۴ - بقره: ۱۵۴، آل عمران: ۱۶۹

جانگداز در میدان نبرد باعث ایجاد مشکلات جسمی و روانی فراوانی در انسان می‌شود. از جمله این مشکلات، ناامیدی و ترس از مردن و به طور کلی عدم خوش بینی نسبت به آینده است که این خود سبب می‌گردد انسان به فردی ناامید و افسرده که برداشتی غلط، ناقص و محدود از محیط دارد تبدیل شود. کمک به کاهش این اختلالات و افزایش سلامت روانی از طریق تحکیم روح امید در نهاد آدمی، به انسان افسرده و ناامید کمک می‌کند تا به اصلاح برداشت‌های خود پردازد و به بینشی جدید دست یابد و بهترین کسی که می‌تواند این مهم را انجام دهد خداوند است.^۱

بخش چهارم: شفاعت و تأثیر آن در تحکیم امید آدمی

همان گونه که پیش از این اشاره شد خداوند سبحان در کتاب خویش از راه‌های مختلف به ایجاد و تحکیم روح امید در آدمی مبادرت ورزیده است اما یکی از راه‌های امید بخش برای مؤمنان گناهکار که از روح امید و اعتقاد به معاد سرچشمه می‌گیرد اعتقاد به بهره مندی از شفاعت از اصول مسلم اسلام است که روایات زیادی از طریق شیعه و اهل سنت درباره آن نقل شده است در قرآن کریم نیز آیات متعددی درباره آن وجود دارد، مانند آیات ۴۲ تا ۴۸ سوره مدثر که خداوند متعال عده‌ای از کسانی که شفاعت شامل حال آنها نمی‌شود نام برده است. یکی از مزایایی که خداوند متعال به مؤمنان اختصاص داده، این است که اگر مؤمن اختصاص داده، این است که اگر مؤمن ایمان خودش را تا هنگام مرگ حفظ کند، به عذاب ابدی مبتلا نخواهد شد. بنابراین توجه به شفاعت به معنای صحیح، یک عامل سازنده امید و بازدارنده از ناامیدی و افسردگی است که می‌تواند از یک فرد مجرم و گناهکار فردی صالح و امیدوار بسازد.^۲

^۱- همان.

^۲- همان.

نتیجه گیری

از نتایج مهم بحث راهکارهای شناختی افزایش امید در قرآن کریم، با تکیه بر اندیشه‌های آیت الله جوادی آملی می‌توان به نکات زیر اشاره کرد:

- ۱- امید به معنای انتظار، اشتیاق به روی دادن یا انجام امری همراه با آرزوی تحقق آن است.
- ۲- قرآن کریم به مسائل اعتقادی (توحید، نبوت، معاد) بیشتر از سایر مسائل می‌پردازد چون ایمان به ارکان اعتقادی نه تنها سبب تقویت امید می‌داند بلکه منشأ پیدایش آن می‌باشد. ایمان به اصول اعتقادی انسان را از حالت پوچی و بی‌تفاوتی خارج می‌کند و به زندگی معنا می‌بخشد.
- ۳- راههای ایجاد امید آفرینی شناخت اصول اعتقادی، احساس تعهد و علاقه مندی نسبت به آن‌ها و عمل بر طبق آنها می‌باشد.
- ۴- امید در راستای تکامل انسان است و تکامل انسان در قرآن رسیدن به مقام خلیفه الهی و مظهر تجلی اسماء الهی شدن است از این رو، امید نیز در راستای تجلی صفات الهی، خصلتی نهادینه شده در وجود بشر است و آدمی بوسیله توحید می‌تواند از آشفتگی‌های روانی و نابسامانی‌های فکری که یکی از نتایج امید داشتن است با توحید دست یابد.
- ۵- اعتقاد به نبوت انبیا و اولیای الهی به آدمی این بشارت را می‌دهد که می‌تواند با پیروی از الگوهای بشری و به خصوص از طریق اسوه حسنه، و به طور کامل مظهر اسماء و تجلی صفات پروردگاری قرار گیرد و به امید حقیقی راه یابد و از ناامیدی و نگرانی و پشیمانی مصون ماند.
- ۶- انتظار فرج در انسان منتظر امید به آینده ایجاد خواهد کرد و همین امید نقش بزرگی در سعی و کوشش ایفا می‌کند چنانکه پیامبر گرامی اسلام (ص) فرموده‌اند: «امید برای امت من مایه رحمت است و اگر امید نبود هیچ مادری فرزندش را شیر نمی‌داد و هیچ باغبانی درختی نمی‌کاشت.»

۷- یکی از مهم‌ترین اثرات یاد معاد در دنیا، آرامش و آسایش خاطر و به عبارت کوتاه‌تر رسیدن به آرامش دنیوی است.

۸- امیدواران حقیقی نه تنها از مرگ نمی‌ترسند بلکه آن را بهترین وسیله برای حصول آرزوهای خود می‌دانند و پیوسته آن را از خداوند تقاضا می‌کنند و با منطق شهادت که به اعتقاد شهید مطهری، سوختن و حل شدن در اجتماع برای احیا جامعه، مرگ را در آغوش می‌کشند.

۹- یکی از راههای امید بخش برای مؤمنان گناهکار که از روح امید و اعتقاد به معاد سرچشمه می‌گیرد اعتقاد به بهره مندی از شفاعت شافعان است.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

الف) کتب فارسی

- ۱- اکبری، حسن، همکاران فرهنگ بزرگ سخن، ج ۱ تهران، مهارت، دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ج ۸، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ هـ.ش.
- ۲- دهخدا، علی اکبر، فرهنگ دهخدا، ج ۲۶، تهران، موسسه لغت نامه دهخدا، ۱۳۷۳ هـ.ش.
- ۳- سروش، عبدالکریم، علم شناسی فلسفی، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۳ هـ.ش.
- ۴- طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، محمدباقر موسوی همدانی، جامعه مدرسین قم، ۱۳۷۴ هـ.ش. ج ۱۳.
- ۵- کاظمی، یحیی، روشها و فنون تدریس: با تأکید بر کاربرد در مدارس ایران، تهران، جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۵ هـ.ش.
- ۶- معین محمد، فرهنگ فارسی، ج ۱، تهران: امیرکبیر، چاپ بیست و سوم (۱۳۸۵) هـ.ش.
- ۷- جوادی آملی، عبدالله، توحید در قرآن، بخش دوم، مراتب توحید، موحدان در قرآن ۲، امان و آرامش، مترجم حجت الاسلام حیدر ایوبی، اسراء، ۱۳۹۷ هـ.ش.
- ۸- _____، تسنیم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸ هـ.ش، ج ۱.
- ۹- محمدری شهری، محمد، میزان الحکمه، ترجمه حمیدرضا شیخی، ج ۱.

ب) کتب عربی

- ۱۰- المجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۷۷، ح ۸.

۱۱- ورام بن ابی فراس حلی، تنبیها الخواطر، ناشر مکتب الفقیه.

۱۲- ابن منظور، لسان العرب، علوم القرآن عند المفسرین، ج ۱۱.

ج) مقالات

۱۳- پرچم، اعظم، محققان، زهرا، «بررسی تطبیقی راه کارهای ایجاد و افزایش امید از دیدگاه قرآن و روان شناسی مثبت نگر»، ۱۳۹۰هـ.ش.

۱۴- _____، _____، «نقش معاد در ایجاد و تحکیم امید آدمی»، ۱۳۹۱هـ.ش.

۱۵- شریفی، حمیداله، «راه های امیدآفرینی در قرآن و موانع آن»، ۱۳۹۳هـ.ش.

۱۶- محققان، زهرا، «نقش معاد در ایجاد امید و تحکیم آدمی»، فصلنامه پژوهش های قرآنی، ۱۳۸۹.

د) سایت

۱۷- www.ourpresident.ir سایت مهرنیوز، سخنرانی آیت الله جوادی آملی، ۱۳۹۸/۹/۵.

۱۸- www.jameehmodarresin.org سایت مهرنیوز، زندگی نامه آیت الله جوادی آملی، ۱۳۹۸/۹/۵.

پروہشکاه علوم انسانی ومطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی